

מ/ו 1978
כ"ו

דב לוין

יהודי ליטא בצל הפורענות *

בין השלטונות ליהודים בליטא הסובייטית, 1940/41

עצם הופעתו של השלטון הסובייטי בליטא ביוני 1940 — בימים שהוהרמאכט הגרמני הלך באירופה מחיל אל חיל — מנעה מהיהודים את הגרוע ביותר, את השתלטות הנאצים ואת כל הכרוך בה.

התייחסותם של היהודים אל הפלישה מצאה ביטוייה בעמדות אלו:

1. ההכרה שיהדות ליטא נחלצה מהשתלטות הנאצים, ולכן השלטון הסובייטי הוא הרע במיעוטו;
2. התלהבות בחוגים מסוימים, אם כי מוגבלים, מהמשטר הסובייטי, וזה כולל גורמים אידיאולוגיים, סוציאליים ורגשיים;
3. ציפיה לאפשרות כינונו של משטר ליבראלי-דמוקרטי בחסות ברית-המועצות או משטר סובייטי גמיש.

עמדות אלו חפפו מסגרות פוליטיות ושכבות חברתיות שהיו קיימות בליטא העצמאית. אבל בדרך-כלל השתררה בקרב יהדות ליטא אווירת „רוח והצלחה“, ביחוד לאחר שהתגבלות וההפלות שהיו נהוגות למעשה בליטא העצמאית כלפי המיעוט היהודי בוטלו ויהודים לא מעטים שולבו במנגנון הממשלתי והמפלגתי. לכן גם עקבו היהודים בעניין רב וברגישות יתירה אחר עמדותיו והצהרותיו של השלטון לגבי מעמדם בתוך כלל האוכלוסיה. ציפיותיהם היו מירביות ולכן גם לא תמיד תאמו עם מדיניות השלטונות.

נושא „היהודים“ היווה בעיה גם עבור השלטונות. מצד אחד היווה העקרון — שוויון לכל חלקי האוכלוסיה — יסוד מוסד של המשטר ומצד שני היו השלטונות ערים לרגישותם של הליטאים לגבי מה שנראה להם כ„טיפוח-יתר של המיעוט היהודי על חשבון הליטאים“. מדיניות הממשלה הודרכה איפוא על-ידי שתי מגמות: מצד אחד, נהגה ביד תקיפה כלפי כל גסיון לפגוע ביהודים; ומצד שני, השתדלה

* מאמר זה הוא חלק ממתקן רחב על מצב היהודים באזורים שסופחו לברית-המועצות בימי מלחמת-העולם השנייה, שפורסם במסגרת המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית, ירושלים.

למנוע את הרושם שזהו כביכול „שלטון יהודי“. מכאן גם זהירות השלטונות במידת מינויים של יהודים למשרות ייצוגיות ובולטות וכן גם בקבלתם של יהודים כחברים במפלגה הקומוניסטית.

בממשלה העממית הזמנית כיהנו שני יהודים כשרים ובממשלה הקומוניסטית, שאישרה את הסיפוח, כיהנו שני תת-קומיסארים עממיים יהודים. לימים מונת אליהו בילאביץ' ¹ כקומיסאר עממי למוצרי מזון. מתוך 79 חברי הסיים הליטאי היו ארבעה יהודים. כן נבחר יהודי כאחד משני סגני-יו"ר הסובייט העליון הליטאי ויהודי אחד זמנה בין עשרה חברי הנשיאות של מוסד זה. בבית-הדין העליון הליטאי ישבו שני שופטים יהודים מתוך שישה שופטים. המזכיר השני של הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הליטאית היה איציק מסקופ ה„אדומאס“ ².

בעוד אשר בתקופת השלטון הקודם הועסקו — פרט למורים — 74 יהודים בלבד כעובדים ממשלתיים, הסתייע המשטר הנוכחי במיספר רב יחסית של אנשי מנגנון יהודים לביצוע מדיניותו הכלכלית. בין 154 הקומיסארים שמונו לניהול מפעלים מולאמים 32% היו יהודים. בקומיסאריאט העממי לתעשייה היו הפקידים היהודים 44%, ורובם מילאו תפקידים בכירים וביניהם מנהל מחלקת הקאדרים. הוא הדין בשורה של חברות ממשלתיות, שעד אז לא הועסקו בהן יהודים כמעט כלל. תופעה זו בלטה בעיקר במסגרות מוסדות הבטחון: ג.ק.ו.ד., המיליציה והקצונה הפוליטית בצבא. ³

המצב הכלכלי. רובם של אלפי בעלי-המלאכה היהודים הצליח להשתלב במשק במסגרת הקואופרטיבים היצרניים (ארטלים), ומיעוטם — כעצמאיים („קוסטארניק“). בעלי המקצועות החופשיים השתלבו במשרות ממשלתיות ומוניציפאליות. במיוחד יצאה נשכרת ביותר מתהליך הסובייטיזאציה שכבת השכירים והפועלים היהודים. רבים ביניהם זכו להטבות ניכרות וכן עלו בשלבי התיפקוד והמעמד המקצועי.

אבל יש לציין, כי יחד עם זאת, רבים היהודים שנפגעו מבחינה כלכלית-סוציאלית, דתית ולאומית. הטראגיות שבדבר היא, כי היהודים נפלו קורבן לאותם תהליכים, בהם הם שימשו כמאיצים. מידת השתלבותם במשטר הסובייטי היתה רחוקה מלפצותם על הריסת עמדותיהם ומסגרותיהם המסורתיות. כך, למשל, נפגעו היהודים קשות מההלאמה המיידית של המסחר, הרכוש ופקדונות-הכסף. מתוך 1,593 בתי-מסחר וחנויות שהולאמו, שערכם נאמד ב-256 מיליון רובל — 83% היו בבעלות יהודית. רוב 14,000 הבתים שהולאמו היו שייכים ליהודים. גם הרפורמה האגררית פגעה בבעלי-אחוזת יהודים. רבים מבין החנוונים הזעירים, שעליהם הוטלו מסים כבדים, נערמו בפניהם קשיי אספקה והם נאלצו לסגור את עסקיהם. בעלי המפעלים המולאמים גורשו מתערים הגדולות אל העיירות. כך, איפוא, פגעה הסובייטיזאציה הכלכלית בעיר בחומרה רבה במיעוט היהודי, שהמסחר והתעשייה היו עיקר פרנסתו.

תרבות וחינוך. במקום ששת היומונים הציוניים והידישאים שהופיעו בליטא לפני כן, גותרו עתה 2 בלבד, ואף הם „מטעם“ ⁴: „ווילנער עמעס“ בוויילנה (מאוגוסט

(1940) ו' דער עמעס" בקובנה (מסוף נובמבר אותה שנה). הספריות העבריות חוסלו והידישאיות — מוזגו בחלקן במסגרת הספריות העירוניות.

רשת החינוך הידישאית והעברית, עליה היתה גאוות יהדות ליטא הועברה כולה לתחום סמכותו של קומיסאריון החינוך, ולקראת שנת-הלימודים 1940—1941 השתלמו המורים בקורסים מיוחדים על-מנת להכיר את שיטת החינוך הסובייטית.

בכל מערכת החינוך היהודי, אשר כעת צומצמה מבחינת מיספר המוסדות ותלק ממוריה פוטר, שלטה הידיש כשפת ההוראה, וגם זאת רק בחזקת הוראת-שעה. העברית לא נלמדה כלל וכלל, אפילו לא כמקצוע. עם זאת אין להכחיש שמדיניות חינוך-חינם שהונהגה בכל המוסדות וביטול ההגבלות על רקע מוצא לאומי, גרמה לנתירה עצומת של נוער יהודי למוסדות השכלה ולהכשרה מקצועית. מיספר הסטודנטים היהודים עלה בקובנה ל-700. בוילנה הוקמו תיאטראות יהודיים ממלכתיים.⁶

העובדה שבכל מוסדות החינוך, לרבות היהודיים, וכן במשרדים ובמפעלי-חרושת ומסחר, נקבע יום א' כיום המנוחה הרשמי, היוותה פגיעה קשה לא רק בציבור הדתי-הרדי, אלא גם בחוג הרחב של שומרי מסורת, וזאת נוסף לתחושת האפליה לעומת הציבור הנוצרי. אומנם לא נאסר על קיום בתי-תפילה וישיבות, אבל בגלל סיבות כלכליות הצטמצם במידה רבה מיספר המתפללים (בייחוד בשבתות ובמועדים) וכן ירד מיספר תלמידי הישיבות. בעתונות נוהלה תעמולה רבתי נגד הרבנים ו'כלי הקודש'. עם זאת הסמיכו השלטונות, ועדת יהודים דתיים" שתנהל את בתי הקברות ומוסדות אחרים. כמו-כן הוסדרה זמנית בעיית השחיטה.⁶

השלטון החדש, בתיאום עם לשכת המיעוטים במרכז המפלגה הקומוניסטית לא היסס לנקוט אי-אלה צעדים חמורים כלפי יהודים בודדים או חוגים מסוימים בציבור היהודי, אשר מבחינתו הוא, היו בלתי מהימנים, עויינים ואף מסוכנים: ב-28.6.1940 פורסם צו-חיסול של כל המפלגות, האירגונים והמוסדות הלאומיים, התרבותיים והכלכליים בליטא, שכלל גם את היהודים. בד בבד הופעלו אמצעי לחץ ופיתוי על חלק מחברי אירגונים אלה להצטרף, או לפחות, להתקרב למפלגה הקומוניסטית. לפחות עשרה אישים מצמרת אירגונים אלה נאסרו ושחררו רק כעבור שנה, עם הפלישה הנאצית. במיספר עיירות נאלצו חנוונים יהודים לשעבר, שעסקיהם הולאמו, לעבוד במסגרות-כפיה בעבודות ציבוריות. ברשימות של "יסודות אנטי-סובייטיים וקונטר-רבולוציוניים" נכללו נוסף למנהיגים וחברים פעילים של אירגונים ציוניים גם אנשי ה"בונד" וחברי אירגונים המכונים "מיליטאריסטיים" ("ברית החייל", "לוחמי החזית").⁷ לפי צו הקומיסאריון לבטחון (נ.ק.ג.ב.) הספיקו לבצע ב-14.6.41, שבוע לפני פלישת הנאצים, מאסרים והגליות של כ-30,000 איש, ביניהם כ-7,000 יהודים, מכל רחבי ליטא, וזאת כחלק מתוכנית גדולה יותר, שלפי כל הסימנים עמדה על הפרק.

המלחמה באנטישמיות. יש לציין שהממשלה הקומוניסטית ניהלה מאבק חריף נגד האנטישמיות, שהיתה מושרשת מאז ומתמיד בליטא. כבר בראשית כינונה של

הממשלה העממית פורסם בבטאון הממשלתי מאמר חריף נגד האנטישמיות והשוביניזם. בין היתר נאמרו בו הדברים האלה⁸:

...ההסתה האנטישמית היוותה את אחד היסודות העיקריים עליו התבסס המשטר של סמטונה (Smetona). עתה גורע המשטר הסמטונאי ויחד עמו לקח עמו לקבר גם כל שמץ של אנטגוניזם לאומי. כבר בפגייתה הראשונה אל הציבור הכריזה הממשלה מלחמה בהסתה השוביניסטית. כעת יש לבצע זאת והציבור חייב לסייע בכך. במלחמה נגד האנטישמיות והשוביניזם לא תיתכן כל פשרה.

יש להדגיש שצירוף מלים אלו — אנטישמיות ושוביניזם — המשיך להופיע בהקשר אחד במילון הפוליטי-חברתי בו השתמשו פעילי המשטר החדש.⁹ יש להגיד שבמאמר לא הופיע המושג שוביניזם רק כשם נרדף ליחס הליטאים הלאומנים אל הפולנים ואל עמים אחרים.

מכל מקום כך הובנה ובוטאה משמעותו של מושג זה תכופות על-ידי פעילי המשטר החדש ברחוב היהודי. היומון השמאלי „פולקסבלאט” ביטא משמעות זו במלים אלו¹⁰:

...הרינו חייבים להקדיש תשומת-לב רבה ליחסינו אל העם הליטאי ואל עמים אחרים שבליטא. ייתכנו רק יחסים מסוג אחד — זהינו יחסי אחווה. למרבית הצער קורה, אומנם לעתים נדירות, שבגלל קלות דעתם של הצעירים ההרגשה של חירות לאומית לובשת צורות שוביניסטיות.

מבחינה קונקרטית היתה זאת תגובה למקרים רבים, בהם צעירים יהודים הרשו לעצמם לפגוע או להתגרות ביסודות ליטאיים מתומכי המשטר הישן. עמדתה המפורשת של המפלגה הקומוניסטית הליטאית הובאה לביטוי פומבי בעצרת המונים יהודית בקובנה על-ידי ג. זימאן, מזכיר לשכת המיעוטים שעל-יד הוועד המרכזי של המפלגה, בדברים אלה¹¹:

המפלגה תילחם בכל האמצעים בשוביניזם בכל צורה שיתגלה, אם כאנטישמיות, אם כאנטי-ליטאיות ואם בצורה אחרת.

בהחלטות העצרת נכללה על-כן בין היתר ברכה לעם הליטאי, לשאר העמים החיים בליטא וכמו-כן הבטחה חגיגית לנהל מאבק חריף בשוביניזם ברחוב היהודי.¹² הסופר הליטאי ליודאס גירֶה (Liudas Gire), שכיהן באותם ימים כסגן מיניסטר להשכלה, בירך את משתתפי העצרת בליטאית וביידיש. הוא הדגיש את העובדה שהוא ועמיתיו מאז ומתמיד התיידדו עם היהודים ובין היתר הביע את השאיפה לאחוות בין כל הלאומים.¹³ עורך ה„פולקסבלאט” ציין, שההמונים היהודיים שסבלו כה רבות ממשטר הפוגרומים הקודם, הם אסירי תודה כפולה ומכופלת על שיחרורם.

במידה ואי-אלה אישים יהודים מחוגים אחרים, כמו מנהיג יהדות וילנה ד"ר יעקב ויגודסקי, נהנו עדיין משך שבועות ספורים מהאפשרות לפרסם את דעותיהם

ברבים, הסתפקו הללו בציון העובדה, שמצב היהודים אכן שופר¹⁴ והביעו את המישאלה להמשך מגמה זו גם בעתיד לאור המדיניות הסובייטית הלכה למעשה.¹⁵

כמה מאנשי-העט הביעו באותם ימים את קורת-רוחם ואת רחשי-לבם בצורת שירים כמו זה של ראובן צרפת שבמרכזו הבית דלהלן¹⁶:

...בא הקץ לגזענות הבלונדית

זו בעלמה לנצח

...עתה שווים כל האזרחים

גם בכפרים גם בערים

של כל ארץ ליטא —

מפולאנגן¹⁷ ועד אליטא...

ציבור המורים היידישאים, שבחלקם הניכר היו קרובים לחוגי ה"פולקיסטים", הביעו במסגרת ההחלטות של כינוסם את תקוותיהם, "לגבי הפרספקטיבות הנרחבות של עבודה תרבותית בקרב המוני העם היהודי"¹⁸ ואת נכונותם לעמוד "לשירות הממשלה העממית החדשה".

מתברר, שבדרך-כלל ידעה העיתונות היהודית שבאותם ימים ובעיקר ה"פולקס-בלאט" לנצל אירועים שונים כנקודת-מוצא כדי להתייחס ישירות או בעקיפין למיעוט היהודי. כך, למשל, לרגל התרת פעילותה של המפלגה הקומוניסטית הליטאית, צוינה בעיתונות היהודית, "השמחה השוררת בקרב המיעוטים הלאומיים בליטא, שכן תמיד ניהלה המפלגה הקומוניסטית מלחמה עזה נגד דיכוי לאומי ואיבה בין עמים"¹⁹. פה ושם הופיעו בעיתונים גם מאמרים תיאורטיים כלליים בנושא זה.²⁰ אולם רוב רובם של המאמרים והכתבות הנוגעים ליהדות ליטא התמקדו במידה רבה בבעיות הרפרודוקטיביזציה של המעמד הבינוני, השוביניזם ובעיקר — אחרות העמים.²¹

ביתר שאת, אם כי בניואנסים שונים, עלה הנושא "אחרות עמים" בתקופת הבחירות לסיים-העממי ובמיוחד בבחירות לסובייט העליון ולמועצת הלאומים במוסקבה.²² מבלי לציין במפורש את המיעוט היהודי פורסמו אז על-ידי מנהיגים ומוסדות שונים הודעות שנוסחו בצורה כללית ביותר אודות היחסים בין הלאומים השונים והטעימו את העובדה שרק בברית-המועצות הגיעו העמים המדוכאים מבחינה לאומית, לשיחרור מוחלט.²³

גם בין מערכת בחירות אחת למשנה וגם לאחר-מכן הקדישה העיתונות היהודית בקובנה ובווילנה תשומת-לב זהירה לתופעות בעלות גוון אנטישמי וביחד עם זה ניהלה מעל עמודיה,²⁴ מאבק תקיף במגמה להגזים בחשיבותן של תופעות אלו ובתגובה עליהן בצורה שכונתה "שוביניסטיות".

עם ייצובו והתבססותו של המשטר הסובייטי בליטא הלכה ופחתה התייחסותם של ראשי השלטון לבעיה הלאומית בכלל ולמרכיביה השונים בפרט. חריג מסוים

מבחינה זו היווה נאומן של ג. זימאן, עורך בטאון המפלגה „טוסה“, שבעבר כיהן כראש לשכת המיעוטים²⁵ בוועד המרכזי של המפלגה. נאום זה הושמע באסיפת-בחירות לסובייט העליון בוויילנה. להלן עיקרו:

...העובדים היהודים בוודאי שנהנו כעת מהכל: קיבלו יותר עבודה, שכר גבוה יותר, תרבות והשכלה. בית-הספר היהודי שתמיד עמד על סף היסולו הפך להיות ממלכתי; העיתונות היהודית אין לה לחשוש מיום המחר; קיים בית-הוצאה יהודי; מופעלים תיאטראות יהודיים. ובכל זאת נשמעות טענות: „טרם רואים יהודים בתפקידים בכירים; אין גאבקים מספיק באנטישמיות“.

לאנטישמיות בליטא — היסטוריה ארוכה. אומרים שהעם איננו אנטי-שמי, אך האיכר הליטאי חונך ברוח הדת הקאתולית, שהינה עוינת ליהודים. האיכר קופח בעת שיווק תוצרתו בעיר והאשים בכך את היהודי. לו היה האיכר מארקסיסט, היה מבין שמקפח אותו הקאפיטאליסט. העיתונות הבורגנית הליטאית יצרה אווירת פוגרומים. המוני פועלים הורעלו באנטי-שמיות, שכן פיתו אותם להאמין שבמלחמתם ביהודי גלחמים הם לשיחרורם הכלכלי. לאחר האירועים המהפכניים הגבירו האנטישמים את הסתתם. אויבי ליטא המועצתית החלו לרטון — בניגוד לטענות היהודים — שהנה קם שלטון יהודי. הם החלו להצביע על קיומם של יותר מדי יהודים בתפקידים בכירים והחלו מנהלים הסתה מזיקה ומסוכנת. האמת היא, שהאנטישמיות ספגה מהלומת-מוות מאוחו יום שבאו אלינו חיילי הצבא האדום. בזאת חשו כל האנטישמים. יש אנטישמי המוותר על ההסתה ויש שעודנו ממשיך להשתולל, אך כל האנטישמים יבואו על עונשם. על כן חייבים אנו לנהל עבודת-הסברה רצינית. ראשית כל, יש להסביר להמונים את טעותם, שלא קיים שלטון יהודי, אלא סובייטי — שלטון של אחוות עמים. גם על העובדים היהודים להבין שהטענה והתביעה מהשלטון הסובייטי לשיווי-זכויות מוחלט היא לעתים קרובות תחבולה של האויב.

האגדה בדבר יידינותם של היהודים כלפי השלטון הסובייטי היא סילוף. למעשה, קיימים יידיים יהודים ושונאים יהודים לשלטון המועצתי. חמיד היו יהודים שהגנו על הממשלה הסמטונאית, שביקשו לשכנע שסמטונה הוא הטוב ביותר ולכשילך ויבואו צעירים במקומו — אלה יהיו גרועים יותר.

דברים אלה השפיעו — היו קיימים ציוניסטים, בונדיסטים ואויבים אחרים של בריה"מ. לאחר שהשלטון המועצתי נטל מהבורגנים רכוש גדול — האם הפכו אלה יידיים? ! אפילו הזעיר-בורגני היהודי המיטלטל עדיין בין הבורגנות לבין מחנה העובדים, נוהג עדיין לפי אוריינטציה דו-משמעונית ונכנע למצב המשתנה של הרגע. אם ניקח כל זאת בחשבון, נראה שקיימת עמדה של יהודים הנלחמת בשלטון המועצתי. גם כאן ישנם כאלה שהולכו שולל ועל-כן תפקידם של העובדים להבחין את אשר מתרחש במציאות. על העובדים היהודים לעמוד על המשמר ולא לתת שיולכו אותם

שולל. השלטון היחיד בעולם כולו שהוא חופשי מאנטישמיות הוא השלטון הסובייטי.

סטאלין אמר שעבור אנטישמיות מגיע עונש מוות. המפלגה הקומו-ניסטית לעולם לא תרשה אנטישמיות, שכן ידוע היטב, שאנטישמיות היא קונטר-רבולוציה.²⁶

אומנם חלק ניכר מדבריו אלה של זימאן לא היו בחזקת חידוש מהותי, אבל חשיבותם העיקרית היא בכך, שזו הפעם הראשונה פורסמה ברבים, ובמידה נרחבת יחסית, מדיניותו ועמדתו של המשטר לגבי היהודים. בין היתר נרמז כאן במפורש, שאין השלטונות מתייחסים למיעוט היהודי כאל חטיבה אחת ואחידה ואפילו מבחינת הנאמנות לשלטון. להתייחסות זו היו השלכות מעשיות ערב פרוץ המלחמה כשגם יהודים נכללו בין „היסודות המסוכנים“ שנאסרו והוגלו לקצווי ברית-המועצות.

מצבם המיוחד של יהודי וילנה

בגלל שורה של סיבות, וביניהן חילופי-שלטון תכופים בעבר, הרכב לאומי מגוון של החושבים, זרימת פליטים מפולין, היוותה וילנה ואוכלוסייתה בעיה מיוחדת בתקופה הקצרה של השלטון הליטאי וכן גם בתקופה בה כונן בה השלטון הסובייטי.

כפי שקרה כמעט בכל אחד מחילופי-השלטון הקודמים, ובמיוחד הפרעות שנערכו עם כניסת הצבא הליטאי ב-1939,²⁷ עברו על היהודים עם כניסת הצבא האדום לוילנה ביוני 1940 ימים קשים.

במקביל להפגנות השמחה וההזדהות עם הצבא האדום, בהן השתתפו יהודים רבים, אירעו מקרים לא מעטים שעוברים-ושבים יהודים הותקפו ברחובות העיר על-ידי אלמונים. בחלק מהמקרים התברר שהתוקפים היו פקידי ממשל ליטאיים, ואפילו שוטרים בלבוש אזרחי.²⁸ יתירה מזו, כמה מהנפגעים התלוננו שהוכו קשות בתוך כותלי תחנת-המשטרה. מאידך, טענו אנשי השלטון מגאמני המשטר הקודם, שברגשים מסוימים ניצלו את הפגנות-הידידות של אוכלוסיית וילנה כלפי הצבא האדום, פגעו פיזית באנשי-משטרה והטילו בהם אבנים וזבל.²⁸ לפי שעה הסתפקו השלטונות המרכזיים בהטלת עוצר חלקי בוילנה ובעיירות הסמוכות. אירועים אלה גרמו לזעזוע מסוים לרבים מיהודי וילנה, שכן הדברים הזכירו להם בין היתר את התנהגותם של שומרי-החוק הליטאים בשעת הפרעות באוקטובר 1939. כאז כן גם עתה פרצו הפגיעות ביהודים בין היתר על-סמך שמועות, לחישות ורמיוות על הפגנת-אהדה מצד היהודים כלפי הסובייטים. „למי אכן מתכוונים שומרי-הסדר — ליהודים או לממשלה (העממית) ?“, שאל במאמרו הראשי היומון הציוני „ווילנער טאגבלאט“.²⁹ ומניה-יוביה נתן את התשובה: „יהודים מהווים את השמן על גלגלי הריאקציה“³⁰ הן בשעת לידתה והן בשעת גסיסתה, אך לעולם הינה

ברוטאלית". יחד עם זאת לא הניח העיתון לשלטונות והמשיך להביא עובדות על פגיעות נוספות ביהודים תוך תביעה תקיפה להעניש את האשמים.³¹

יש להדגיש שגם באותם ימים קשים, שעברו על יהודי וילנה, נרשמו בעיר כמה אירועים שנראו בעיניהם חיוביים. מכל מקום, אירועים אלה גרמו סיפוק מסוים לאוכלוסייה היהודית.³² בין אלה ראוי לציין את פסק-הדין החמור יחסית, שהוצא אז נגד שורת של פורעים שפגעו ביהודים וברכושם בפרעות אוקטובר 1939.³³ עידוד ניכר שאבו יהודי וילנה באותם ימים גם ממינויו של צעיר יהודי כשוטר באחד הרבעים היהודיים בעיר. בידיעה שפורסמה על כך הודגשה במיוחד העובדה שהלה³⁴ הוא „היהודי היחיד בכל ליטא“³⁵ המשמש בתפקיד כזה. חלק ניכר מיהודי וילנה קיבל גם כבשורה טובה את שיחרור האסירים הפוליטיים מכלא לוקישקי, שביניהם היו הרבה יהודים,³⁶ וכן את הסכמת השלטונות להתיר קיומו של מועדון הספורט הפופולארי „גלובוס“, שפעילותו הופסקה בתקופת השלטון הליטאי. תזמורת של המועדון הזה זכתה כבר להופיע בפומבי בעצרת השמחה לכבוד האסירים הפוליטיים המשוחררים.

שיפור ניכר בהרגשתם של יהודי וילנה חל עם חילופי ראש-העיר ומפקדי המשטרה המחוזיים והעירוניים. החדשים יצאו מיד בהבטחות חגיגיות „לאסור מלחמה עזה בחוליגאניזם“³⁷ — הבטחות שמומשו בתקיפות ובמהירות. לא בכדי, כנראה, החליטה באותם ימים הנהלת הקהילה היהודית בוילנה לשגר מברק-ברכה לממשל החדש כשבו כלולה הבעת תקווה שהממשלה תיצור תנאים להתפתחות מאושרת של כוחות היצירה של כל הלאומים בליטא החופשית.³⁸

בציפיות אלו נתקבל בברכה דבר מינויו של סגן ראש-עיר יהודי בוילנה, הוא שלמה גאוואנדך בן ה-26, שנמנה על המחנה הקומוניסטי וזמן ניכר היה כלוא כאסיר פוליטי.³⁹ משורת סימנים שונים ניתן היה להסיק כי אכן המשטר החדש החליט לאמץ לעצמו מדיניות עקבית של אחוות עמים בפועל. התפרצות עוינת נגד יהודים באסיפת-עובדים שנערכה ב-26 ביוני באולם התיאטרון היהודי, שבאה לביטוי בקריאות רמות, זכתה לתגובה תקיפה מהנשיאות. המתפרצים, ככל הנראה פקידי הממשל הקודם, הוקעו על-ידי אחד הנואמים הליטאים באסיפה (קארוסאס) כ„פרובוקאטורים שפלים המנסים להתחבא תחת כסות האנטישמיות“.⁴⁰

אין חולקים שהטיפול בנושא היהודי מצד המשטר החדש היווה רק מרכיב אחד במיכלול מדיניותו הלאומית במציאות של מתיחות בין הלאומים, ששררה בעיר זו.⁴¹ לכן גם חזרו בכל הזדמנות והדגישו את השוויון בין ארבעת המרכיבים הלאומיים העיקריים שבעיר. בין היתר בא הדבר לידי ביטוי בהכרזות פומביות וחגיגיות, כגון: באסיפת החגיגות שנערכה ב-29 ביוני 1940 (שבועיים לאחר כניסת הצבא) באולם עיריית וילנה לכבודם של האסירים הפוליטיים המשוחררים ושבחלקם הניכר היו, כאמור לעיל, יהודים. הועלתה בפומבי המישאלה ש„עם היעלמה של הריאקציה שומת על כולנו — הליטאי, הפולני, היהודי, הרוסי והביילורוסי — לבנות בצוותא את עתידנו המאיר“.⁴²

בדרכו חזרה ממוסקבה, שם נערך טכס הסתפחותה של ליטא לברית-המועצות,

עצר ראש המדינה יוסטאס פאלצקיס בוויילנה ונאם בה לפני התמונים בארבע שפות: ליטאית, רוסית, פולנית ויידיש.⁴⁵

הנוהג להשתמש בהופעות ייצוגיות בארבע השפות הללו השתרש מעתה בוויילנה גם באירועים פומביים נוספים. בעצרת ההזדהות לכבוד הסתפחותה של ליטא לברית-המועצות, שהתקיימה ב-20 ביולי בוויילנה, ייצגו ארבעה נואמים מרכזיים את כל אחד מארבעת הלאומים העיקריים בעיר, וביניהם שווארצברג, שדיבר יידיש „בשם העם העובד היהודי“.⁴⁴

ב-11 באוגוסט התקיים באולם „לוטניה“ שבוויילנה גשף ספרותי בהשתתפותם של אנשי-עט פולנים, יהודים, ליטאים, רוסים וביילורוסים. לקראת אירוע זה כתב דוד אומרו, עורכו החדש של ה„ווילנער טאגבלאט“, את הדברים הבאים⁴⁵:

היום תוכיח ויילנה, העיר רבת-הלאומים, שבמסגרת המשטר הסובייטי הופכת שכנותם של לאומים שונים לאתגר של יצירה תרבותית ולא עילה לשוביניזם... במשך דורות רבים נוהלה בוויילנה שנאה לאומית מהסוג הגרוע ביותר ועל-כן נודעה לגשף של היום חשיבות היסטורית להתפתחות התרבות בליטא.

יש להניח כי אירועים דומים התקיימו גם לאחר-מכן, אבל ההתלהבות לגביהם פגה במשך הזמן. כמו-כן חל, לימים, גם כירסום מסוים בחוק הבלתי-כתוב של השימוש בארבע השפות העיקריות, וזאת בעיקר על חשבון השפות של המיעוטים היהודי והפולני, ואילו במשרדים הממשלתיים שלטו שתי השפות הרשמיות — ליטאית ורוסית — בלבד. הנוהג של שימוש בארבע השפות נותר, במידה מסוימת, במיספר תחומים ובעיקר בתחום התרבות (ראדיו, עיתונות, תיאטרון, ספרות וכד') והחינוך.

נטיה דומה התגלתה גם בהתייחסותם של השלטונות לאוכלוסיה היהודית ואפילו ביחס לקבוצות ספציפיות של יהודים בתוך האוכלוסיה. כך, למשל, הכירו השלטונות החדשים בתחילה באינטרסים ספציפיים של האוכלוסיה היהודית כתוצאה מסיבות שהזמן גרמן, כגון בעיית חיילים יהודים מהצבא הפולני שנפלו בשבי גרמניה הנאצית.⁴⁶ חיש מהר התנער הממשל מגישה ספציפית זו ושוב לא נטה יותר לאזכר בעיות יהודיות והכרוך בהן. ביטוי מוחשי לעמדה זו הביא במאמרו הראשי העיתון הפולני המקומי „גאָטֶה לודוֹבָה“ לאמור:

אנו חוזרים וקובעים שבברית-המועצות אינה קיימת בעיה יהודית. היהודים מעניינים אותנו כחברים לעבודה או כיוצרים של תרבותם, אך מלבד זאת לא קיימת עוד בעיה של יהודים. הרינו מדגישים עובדה זו במיוחד, כדי להבטיח לקוראינו שיותר לא נחזור לנושא זה. אין צורך לפצל שעה לארבעה חלקים ולסבך את החיים כשהם נורמאליים בהחלט.⁴⁷

מגמה זו נשמרה על-ידי המימסד ולרבות על-ידי העיתונות, לפחות על-פני השטח, אולם גם מבלי להשתמש ב„שם המפורש“ ניתן היה לחוש בעליל שבעיה

זו עדיין קיימת במידה זו או אחרת. כך, למשל, שוב לא כינו יותר את קורבנות הפרעות ב-1939 בשם המפורש, יהודים, אלא „תושבים של רחוב סובוך“⁴⁸ ואילו אלה שהמשיכו לבצע פה-ושם מעשי בריונות נגד יהודים כונו בשם „חוליגאנים“⁴⁹.

במקרים חריגים בלבד הובאו פירסומים שמהם השתמעה במפורש מהותה של הבעיה וללא כל מסווה. כך, למשל, הירשה לעצמו הפונקציונר הסובייטי לארישצ'ב, הממונה על מחלקת הקאדרים שבועד העירוני של המפלגה הקומוניסטית, להגיד בפומבי בסוף דצמבר 1940 דברים אלה⁵⁰:

...יש לציין שאצלנו בוילנה קורים מקרים של אנטישמיות ולפעמים גם מקרים של לאומנות בין יהודים, פולנים וליטאים... אנו מבצעים וכן גם נבצע ביתר קפדנות את האחות והאחדות של הפרוליטאריאון מכל הלאומים.

לפי השתוללותם הפרועה של פועלים ליטאים בוילנה נגד היהודים ובמידה מסוימת גם נגד הפולנים עם הכיבוש הנאצי — ניתן להסיק, שהחדרת האחות והאחדות בתקופת השלטון הסובייטי, רחוקה היתה מלהיות אפקטיבית במידה והיתה כזו בכלל.

הלכי הרוח בציבור היהודי

עם התבססותו של המשטר והתנגשותו הגוברת בערכים ובמסגרות המסורתיות של הציבור היהודי, הלכו ופחתו בקרבו ההתלהבות והציפיות וגברה ההתפכחות וההסתייגות, אך האיום המתמיד של גרמניה הנאצית והידיעה שבהזדמנות ראשונה יעשו הליטאים שפטים ביהודים — חיזקו את ההכרה שלמרות הכל המשטר הסובייטי הוא הרע במיעוטו. מכאן גם מסתברת נטייתו של רוב הציבור היהודי להשלים עם המצב ואפילו להסתגל אליו, ומכל מקום להימנע מהתנגשות גלויה בשלטון ולהצניע אף את ההסתייגויות.

נטיה זו באה לביטוי גם בהעדפת הפעולות במסגרת המחותרות שקמו בצורות שונות במקומות שונים בליטא: חיפוש נתיבי העפלה לארץ-ישראל, „סחיבת“ ספרים עבריים שנועדו לגניזה, הוצאת עתון ציוני, פעילות להגנת החינוך היהודי. המחותרות עסקו בעיקר בטיפוח ערכים לאומיים, כגון: לימוד השפה העברית וספרותה, עיונים בתולדות עם ישראל וארץ-ישראל וכן בציון חגים וסמלים לאומיים. מבחינה זו היה בכל זאת הבדל מסוים בין „השומר-הצעיר“, שהחליט על „פיזור ולא חיסול“, אך ללא היגררות לפעולות אנטי-סובייטיות לבין בית-ר, שבתחילה אף המשיכה, מתוך שיגרה, את האימונים בנשק. חלק מן המסגרות המחותרות הללו הוקמו על-ידי צעירים. גברה ההתרפקות על המסורת וכן התפתחה רומאנטיקה של פעולה במחתרת. המחותרות הסיקו מסקנות חמורות מהתנהגותם של אותם מנהיגים ועסקנים, שלדעתן לא עמדו מספיק במבחן, וביקרו את המבנה המפוצל של התנועה הציונית. לתנועות אלו, שצמחו והתגבשו במחתרת,

יהודי ליטא בצל הפורענות

נודעה משמעות חשובה באירגון פעולות המרי והפארטיזאנים בתקופת הכיבוש הנאצי.

סיכום

לאור כל הנאמר לעיל, ניתן לסכם את השלטון הסובייטי בליטא מבחינת היהודים בדברים אלה:

הגיע לשיאו עירעור המבנה הכלכלי והחברתי של היהודים בליטא העצמאית. חלה הידרדרות ביחסים בין היהודים לבין הליטאים בצורה שטרם היתה כמותה, שהיו לה השלכות על מימדי השואה ומוראותיה בליטא תחת הכיבוש הנאצי. נוצר עימות בין יהדות בעלת הכרה לאומית בעלת שורשים לבין המעצמה האדירה בעלת אידיאולוגיה מנוגדת ותוקפנית והמסתייעת במנגנון ביורוקראטי עצום ובפעולות דיכוי אכזריות.

בפרק זמן זה חלו שינויים במסגרות המסורתיות ומנהיגותן, דבר שמילא תפקיד חשוב בתקופת השואה.

החלו ניצני ההתלכדות של יהודי ליטא הקובנאית והווילנאית לחטיבה אחת. בניגוד למצבם של המיעוטים הגרמני, הרוסי, ואפילו הפולני — נשאר המיעוט היהודי מבודד, בלי מוסד-גג אירגוני ובעל סמכות, שיוכל להיאבק בנטיות התוקפניות של הלאומנות הליטאית.

אומנם בדיעבד דחתה תקופת השלטון הסובייטי בת 12 החודשים, זמנית, את שואת יהודי ליטא, אך עם זאת החריפה והגדילה את מימדיה, באשר היהודים בליטא מילאו תפקיד פעיל, ברצונם או שלא ברצונם, בסובייטיזאציה של הארץ ובכך עוררו את זעם ההמונים הליטאיים בעלי התודעה הלאומית, שהיו נגועים, עוד קודם לכן, באנטישמיות פרועה.

מאז התקופה הנזכרת מבחינת היהודים הוא על-כן מאזן עגום.

הערות

1. בתקופה ההיא כיהן א. בילאביץ' בתפקיד רמ-דרג במטה התנועה הפארטיזאנית הליטאית-סובייטית.
2. נוסף לתפקידו במפלגה כיוזן איציק מסקופ כציר במועצת הלאומים הכלל-סובייטית במוסקבה מטעם הרפובליקה הליטאית. בתקופת המלחמה עמד בראש היחידה האופראטיבית-פוליטית שהוצנחה בתחילת 1942 בליטא ושנספתה בהתנגשות עם כוחות-הבטחון של השלטון הנאצי. ראה: דב לוי, „אלה שלא זכו בכנפי צנחן“, ילקוט מורשת, ד' (1965), ע"ע 36—42.

3. אחד מאלה שהתקבל אותה שנה לבית-הספר לקצינים היה יוצא תנועת „השומר-הצעיר” וולף וילנסקי, שלימים היה ל„גיבור בריה”מ” בדיבזיה הליטאית שבצבא האדום. פרטים ראה: דב לוין, לוחמים ועומדים על נפשם — מלחמת יהודי ליטא בנאצים 1941—1945, ירושלים תשל”ה.
4. פרטים ראה: דב לוין, „ספרים מטעם — ספרי לימוד וקריאה ביידיש בליטא הסובייטית 1940—1941”, יד לקורא, כתב-עת לספרות ולביבליוגרפיה, כרך ט”ו, חוב’ ב-ג, ע”ע 111—124; „העמעס” האחרון וסופו — העיתונות היומית ביידיש בליטא הסובייטית 1940—1941”, שבות, כתב-עת ליהדות בריה”מ ומזרח אירופה, 5 (1975), ע”ע 38—48.
5. פרטים ראה: דב לוין, „שנת פריחה ושירת הברבור — התיאטרון היהודי בליטא הסובייטית ב-1940—1941”, במה, כתב-עת לאמנות התיאטרון, חוב’ 72 (125), תשל”ו, ע”ע 64—75; חוב’ 73—74 (126—127), ע”ע 56—73.
6. ראה: דב לוין, „חופש דתי מוגבל ועל תנאי — מחיי הדת של יהודי ליטא תחת השלטון הסובייטי 1940—1941”, פני, ירחון לתורה ולמדעי היהדות, כרך ע”ט, סיון-תמוז תשל”ז ע”ע קסד—קפ.
7. תצלום של הטופס שנועד לסכם פרטים אישיים ואחרים אודות היסודות האנטי-סובייטיים והקונטר-רבולוציוניים ובו מדור מס’ 4 המוקדש לקונטר-רבולוציה היהודית הלאומית — מובא אצל: יוסף גאר, אזוי איז עס געשען אין ליטע, הוצ’ המנורה, תל-אביב תשכ”ה, ע”ע 143—147.
8. לפי „שארפער ארטיקל אין ליעטוואס איידאס קעגן אנטיסעמיטיזם און שאוויניזם”, אירישע שטימע, 28.6.1940, עמ’ 3. ציטוטים מהמאמר הובאו גם בעיתונות היהודית בוויילנה תחת הכותרת: „אין קאמף מיטן אנטיסעמיטיזם טארן ניט זיין קיין שום הנחות או קאמפראמיסן”, ווילנער מאגזלאט, 28.6.1940, עמ’ 2.
9. ההרצאה המרכזית שנישאה באותם ימים באסיפת נוער בעיר וילקומיר על-ידי המורה הליטאי ביליונאס הוקדשה בחלקה העיקרי לנושא „שוביניזם ואנטישמיות”, מיטינג פון ווילקאמירער יוגענטלעכע, שטראלן (44), 2.8.1940, עמ’ 22.
10. לפי „די באציאונג דארף זיין ברידערליכע”, שם, שם.
11. „נידער מיטן שאוויניזם און אנטיסעמיטיזם, זאל לעבן א סאוועטישע סאציאליסטישע רעפובליק — די באגריס-רעדע פון כ’ זימאן אויף דעם גראנדיעזן, פאלקסבלאט’ מיטינג אין ראמען פון צ.ק. פון דער קאמפארט”, פאלקסבלאט, 5.7.1940, עמ’ 5 (להלן: „גידער מיט שאוויניזם”).
12. „א דאנק די באפרייער א דאנק דעם גרויסן דערלייזער פון די פעלקער — סטאלין — רעזאלוציע פון פאלקס-מיטינג”, שם, 4.7.1940, עמ’ 1 (להלן: „א דאנק די באפרייער”).
13. „דער גראנדיעזער מיטינג פון די יידישע מאסן”, ווילנער מאגזלאט, 4.7.1940, עמ’ 1.
14. ד”ר יעקב וויגאדסקי, „עס איז געווארן לייכטער”, ווילנער מאגזלאט, 23.6.1940, עמ’ 2.
15. ד”ר יעקב וויגאדסקי, „דער קעגנזייטיקער באנעמען זיך פון ראטן-פארבאנד, ליטע און יידן”, שם, 2.7.1940, עמ’ 2.
16. ר. צרפת, „א געזאנג פאר די באפרייטע ליטע זי”, די אירישע שטימע, 14.7.1940, עמ’ 8 (תרגום חופשי).
17. פולאנגן (פאלאנגה): — מקום קייט על שפת הים הבאלטי שבו הוצע בשנים האחרונות של המשטר הקודם מקום רחצה מיוחד ליהודים.
18. „אלליטווישע קאנפערענץ פון די לערער אין די יידישע וועלטלעכע שולן מיט דער יידישער אונטעריכט-שפראך”, פאלקסבלאט, 4.7.1940, עמ’ 3.

יהודי ליטא בצל הפורענות

19. „די פרעסע וועגן לעגאליזאציע פון דער קאמפארט“, די אידישע שטימע, 27.6.1940, עמ' 7. המאמר הועתק מן העיתון פאלקסבלאט. בצורה בולטת צוייגו בעיתון זה דבריו של ג. זימאן בקונצרט יהודי, שבליטא אין יותר מקום לשנאה בין עמים, „דער גרויסער קאנצערט פונעם שטערן כאר אין קאוונע“, שם, 30.7.1940, עמ' 4.
20. כך, למשל, פירסם העיתון הזה קטעים מתוך ספרו של סטאלין על המארקסיזם והבעיה הלאומית, פאלקסבלאט, 2.7.1940 וכן על המפלגה הקומוניסטית והשאלה הלאומית, שם, 3.7.1940, עמ' 7.
21. גם בטכס החגיגי לרגל פתיחת התיאטרון היהודי הממלכתי בקובנה התנוססה כרוזה ובה כתוב בידיש ובליטאית: „תחי האחווה בין כל העמים!“, ראה צילום, דער עמעס, 11.3.1941, עמ' 6.
22. כדוגמה להמחשת אחוות עמים במציאות הופיע ביום הבחירות בעיתון ציור ובו יהודי וליטאי מחזיקים בזרועותיהם ילדים כשהללו גותנים ידיהם זה לזה על רקע דגל אדום ענק ועליו הכתובת „ברודערשאפט“ (אחווה), די אידישע שטימע, 14.7.1940, עמ' 1.
23. „ווענדונג פון צענטראל קאמיטעט פון דער ליטווישער קאמוניסטישער פארטיי“, שם, 9.1.1941, עמ' 1, והשווה גם מאמרו של ע. בילעוויטש, הקומיסאר העממי למוצרי מזון: „רעכט און פליכטן פון א סאוועטישן בירגער“, שם, 1.1.1941, עמ' 4.
24. על העיתונות היהודית ראה: דב לוי, „העמעס' האחרון וסופו“, שבות, ה, 1977, ע"ע 91—105.
25. „צו נייע זיגן אונטער דער פאן פון לענין-סטאלין — דער פארטראג פון כ' זימן אפן פארוואל מיטינג פון ווילנער עמעס“, ווילנער עמעס, 12.12.1940, עמ' 3.
26. לפי עדותו של קצין משטרה יהודי בקובנה אכן בוצעה מדיניות זו הלכה למעשה במשטרה, שכן היה ידוע ש„כל מי שהוא נגד היהודים הוא גם נגד החוקה של המדינה“, עדותו של הויכערמאן, ארכיון המכון לתיעוד בעל-פה של המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית, ירושלים, עמ' 11; השווה גם שם, עמ' 14.
27. פרטים על פרעות אלו ראה: דב לוי, „ירושלים דליטא: שישה שבועות (יהודי וילנה תחת השלטון הסובייטי: 19 בספטמבר — 28 באוקטובר 1939)“, גלעד, ע"ע 28—31.
28. שמות הנפגעים ופרטים נוספים ראה בכתבה: „פינסטערע עלעמענטן וואס ווילן שטערן די רו און ארדענונג וועלן באקומען זייער שטראף“, ווילנער טאגבלאט, 20.6.1940, עמ' 4. וראה גם:
29. שזאל, „גשפרעך מיטן שטא' קאמענדאנט פולק' קאזנאס וועגן דער לאגע אין שטאט“, שם, 25.6.1940, עמ' 3.
30. נ.ו., „אין דער גסיסה-שעה“, שם, 21.6.1940, עמ' 3.
31. אין ספק שמשפט זה מובא כפאראפראזה על המשפט: „יהודים מהווים שמן על גלגלי המהפכה“.
32. ראה למשל את הכתבה: „דער אנטיסעמיטישער וועכטער פון בערנארדינער גארטן דארף באזייטיקט ווערן“, ווילנער טאגבלאט, 24.6.1940, עמ' 3.
33. ראה מאמרו של ד"ר יעקב ויגודסקי, מנהיג יהדות וילנה, „נעשה קל יותר“ (עס איז לייכטער געווארן), „כג"ל, הערה 7.
34. שזאל, „דער ערשטער גרויסער פראצעס וועגן די בלוטיגע אקטאבער-געשעענישן אין ווילנע“, ווילנער טאגבלאט, 21.6.1940, עמ' 5. אם כי מועד מתן פסק-הדין נקבע עוד בתקופת השלטון הקודם, ראה שם, 10.6.1940, עמ' 2, ברור שהעיתוי של אירוע זה סייע להגברת האהדה של האוכלוסיה היהודית כלפי השלטון החדש, שכן חלק ממנה לפחות ראה בכך צעד יזום של המימסד.

35. שמו של הצעיר היה הירש סטראז' מהעירה הליטאית אליטה. כאן המקום לציין, שכמו בתקופת השלטון הליטאי כן גם המשיכו השלטונות הסובייטיים למנות פונקציונרים מרכזיים מאנשי ליטא, "הקובנאית", אם כי מסיבות שונות.
36. „באשטימט א יידישן פאליציאנט אין ווילניוס“, ווילנער טאגבלאט, 25.6.1940, עמ' 2.
37. אות לביטוי ההתייחסות של הציבור היהודי בוילנה למאורע זה ניתן לראות ברשימה המלאה של שמות האסירות היהודיות (בלבד), שפירסם העיתון הציוני המקומי; והרי שמות המשוחררות: רבקה גלאור, יהודית קומוד, בונה קאלאי, רבקה זליקוביץ, פרידה פאס, חנה שר, ברוניה קאודאניס, רחל ציג, אנה דאמסקה, הודל בזמן, ציפורה יפה, חנה סוסיסקי, חנה שבת, ינטה טידיק, מוסייה צוקרמן, סלה וינגר; „באפרייט פון ווילנער טורמע 16 פאליטישע ארעסטירטע יידישע פרויען“, ווילנער טאגבלאט, 23.6.1940, עמ' 1.
38. ש. שזאלודסקי, „געשפרעך מיט נייעם שטאט און קרייז־שעף אנטאנאס קאזאנא־וויטשיוס“, שם, 27.6.1940, עמ' 3.
39. „ווילנער קהילה ארויסגעשיקט א באגריסונג דער גייער רעגירונג“, שם, שם. אירגונים יהודיים שמאליים הקדימו את הקהילה בברכתם לממשלה, כמו האיגודים המקצועיים היהודיים. הללו שלחו גם משלחת (א. פיינזילבר, מ. קרוק, י. שלוסברג) ביחד עם פועלים פולניים לממשלה החדשה בבקשה להתיר קיום אגודות מקצועיות; „ווילנער ארבעטערשאפט און די נייע סיטואציע“, שם, 20.6.1940, עמ' 3. ראה גם: „ווילנער־יידישע בילדונגס־געזעלשאפט באגריסט די פאלקס־רעגירונג“, שם, 23.6.1940, עמ' 3.
40. „ווער זיינען די נייע ווילנער וויצע־בירגערמייסטערס“, ווילנער טאגבלאט, 17.7.1940, עמ' 3.
41. „דער נעכטיגער מיטינג פון די שטאטישע אנגעשטעלטע“, ווילנער קוריער, 27.6.1940, עמ' 4.
42. במסגרת אחד המאמרים מני רבים שפורסמו באותם ימים בהשראת השלטונות החדשים בנושא „הבעיה הלאומית בוילנה“ נחשפו כמה עובדות אופייניות למתיחות הבין־עדתית, ששררה שם, דהיינו: „לאומנים פולנים מסיתים שלא ללמד את השפה הליטאית לדוברי פולנית, שלא לקבל תעודות־זהות ליטאיות, שכל המשרות יאוישו על־ידי פולנים וכד'“. ולא זו בלבד, אלא ש„אפילו בקרב האינטליגנציה המתקדמת שבקרב הפולנים רווחות נטיות לאומניות“. כדי לאזן את התמונה ולהכליל בתוכה גם מיעוטים אחרים מובאת הפיסקה הבאה: „אוזוניסטים אנדקים (חברי מפלגות ימניות קיצוניות בפולין העצמאית), בונדאים ולאומנים אחרים משתדלים לנצל את ההצהרות של הממשלה לתועלתם הם“; מתוך: „די נאציאנאלע פראגע אין ווילנער קאנט“, ווילנער טאגבלאט, 4.7.1940, עמ' 4.
43. „ליטווינער, פאליאק, ייד, רוס און ווייסרוס וועלן צוזאמען בויען א ליכטיגע צוקונפט“, ווילנער טאגבלאט, 3.6.1940, עמ' 3. השווה: „דער געכטיקער גראנדיעזער מיטינג אין ווילנע“, ווילנער קוריער, 30.6.40, עמ' 6.
44. „ווילנע איז געווען און וועט בלייבן די הויפטשטאט פון לסס־ר“, פאלקסבלאט, 5.8.1940, עמ' 5. עוד לפני כן סופר במסגרת התוכנית היהודית בראדיו ובעיתונות היהודית בוילנה דבר העובדה, שפאלצקיס קורא וכותב יידיש ומכיר את מכמני התרבות היהודית, ווילנער טאגבלאט, 23.6.1940, עמ' 3.
45. „מעכטיקע דעמאנסטראציע אין ווילנע“, ווילנער טאגבלאט, 22.7.1940, עמ' 4.
46. צ. אס, „צום היינטיקן אינטערנאציאנאלן ליטעראטור־אוונט אין ווילנע“, שם, 11.8.1940, עמ' 2.

יהודי ליטא בצל הפורענות

47. סגן ראש-הממשלה קיבל באמצע יולי 1941 משלחת של 65 נשים יהודיות שבעליהן נותרו בשבי הגרמני. בראש המשלחת עמד ז. יוטאן, נציג לוחמי החזית היהודים בוילנה, סגן ראש-הממשלה הבטיח למשלחת לפעול לשחרור השבויים; „65 פרויען דעלעגאטינס פון ווילנע — וועגן קריגס-געפאנגענע אין קאוונע“, שם, 22.7.40, עמ' 4.
48. לפי תרגום מיידיש, „דער סאף פון יידן פראבלעם“, שם, 1.8.1940, עמ' 2.
49. „באשטראפט פאגראמשטשיקעס“, ווילנער עמעס, 14.11.1940, עמ' 4.
50. ראה: „אומראכמאנעסדיקער קאמף מיטן כוליגאניזם“, שם, 10.1.1941, עמ' 2.
51. לאריטשעוו, „דער באשטאנד פון די באצירק קאמיסיעס אין ווילנע“, שם, 24.12.1940, עמ' 2.

ספרים חדשים

האנטישמיות בזמן החדש

פרופ' שמדאל אטינגר:

הרומנטיקה הלאומית וההיסטוריוזם; המאבקים החברתיים והתורות הסוציאליסטיות; הדארוויניזם החברתי ותורת הגזע; ראשית תמורה ביחסה של החברה האירופית ליהודים; יהדות ויהודים בעיני הדיאיסטים האנגלים במאה ה-18; ביקורת הדת היהודית של ההגליאנים הצעירים; הרקע האידיאולוגי לספרות האנטישמית ברוסיה; רוסיה והיהודים - נסיון של סיכום היסטורי יהודים ולא-יהודים באירופה המזרחית והמרכזית; האנטישמיות בדורנו - ייחודה וצורותיה; השואה ובעיית הזהות היהודית בברית-המועצות; הייחוד ההיסטורי והזיקה לארץ-ישראל.

נאבקתי על חיי

משה סמולר:

פרשיות מאבק על החיים בגיטו בריסק, במחילות וכ"ר, רוסיה בגרמניה בקרב הגרמנים שיש בהן עדות נאמנה ומרתקת על עמידה בתנאים ובמבחנים שלא רק דחפו ליאוש אלא גם דרשו את גיוס כל כוחות הגוף והנפש כדי לשמור על כבוד האדם והיהודי.

צבי בראנדס

אהרון בראנדס, חיים רשף:

...נטל את חייו כפי שנתנו לו, לעולם לא הישלה את עצמו ולא התאכזב, לא ידע דכדוך והיסוסים. בהשכל דעת, בפכחון ראה את העולם ואת הבריות, ידע את רצונו ואת מחוז חפצו. אך לעתים רחוקות פרץ בועס. "תמיד אני יודע את המניעים והסיבות המביאים את האדם דווקא למעשים ולמלים אלה, ועל כן נדיר כעסי". פעם אחת השמיע הזיה שלו בקול רם: "גבנה מטוס, נטוס - ארצה ישראל. אבוא ואומר: למה עדיין תשבו בחיבוק ידיים, למה עדיין תורעו ותשמחו בתגובתכם - כאילו לא אירע דבר בעולם - אלא שלא הייתי נשאר עמכם. חזור הייתי אליכם עמוס מטען - פצצות, רימונים, מקלעים. או אז היינו מתחילים במלאכה..." נפל מפני שסירב לחכות יחד עם השאר לגזר דין המוות. סירב להניח לאויב לקבוע את גורלו, את חייו. כי היה אמיץ מכולנו וביקש להיות הקובע את חייו ומותו.

עץ החיים

חנה רוזנברג:

טרילוגיה

המחברת, בת למשפחת פועלים יהודית בלודז', שהתה 4 שנים בגיטו ונשלחה לאושוויץ. שוחררה ב-15 באפריל 1945 בברגן-בלזן. הטרילוגיה, "עץ-החיים" נכתבה במתכונת סיפורית עשירת-תיאורים על הווי חיייהם של יהודי לודז' ערב המלחמה ובשנות השואה. מתוך הדמויות הסגוגניות, פרי דמיונה של המחברת, עולה גם דמות מציאותית אחת, הלא היא דמותו של "זקן-היהודים", מרדכי-חיים רומקובסקי, אשר המחברת מנסה להיכנס לגבכי נשמתו הפתלתלה. הספר נכתב במקורו אידיש וזכה לביקורות נלהבות ופרסים בקנדה ובארגנטינה.

חלק א' וחלק ב' - הופיעו; חלק ג', אחרון - בדפוס